

Анатолій Скрипник (м. Кам'янець-Подільський)

доктор історичних наук, доцент,
викладач кафедри інформаційної діяльності,
документознавства і фундаментальних дисциплін.
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу
E-mail: skranat@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3812-918X>

Погляд на проблему топонімічного роздвоєння. До питання назви фортифікаційної споруди у Кам'янці-Подільському

У статті звернуто увагу на існуючу проблему термінологічних розбіжностей у назвах середньовічних оборонних систем міста Кам'янець-Подільського. Використавши сучасний науково-методологічний інструментарій та енциклопедичну літературу XIX-XX ст. проаналізовано понятійний апарат у руслі еволюції досвіду європейської військової інженерної думки. Разом з тим, розглянуто праці істориків, краєзнавців та письменників, у яких використовувалася досліджувана топонімічна термінологія як відображення змісту і функціональних особливостей згаданих фортифікаційних споруд. Безперечно правильне визначення і подальше використання топонімічних назв не тільки покращить сприйняття і розуміння ролі цих споруд у історії Поділля з фахової точки зору, а й призведе до подальшої їх популяризації у туристичній площині як цікавих і привабливих пам'яток архітектури України.

Ключові слова: культурна спадщина, Кам'янець-Подільський, пам'ятки архітектури, оборонні споруди, фортеця, замок, кронверк.

Anatolii Skrypnyk (Kamianets-Podilsky)

Doctor of Sciences in History, Associate Professor,
Head of the Chair of Information Activity,
Record Management and Fundamental Disciplines,
Podilsky Special Educational-Rehabilitational
Social-Economic College
E-mail: skranat@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3812-918X>

A vision of toponymic furcation problem. Considering the fortification building nomination in Kamianets-podilsky

Introduction. *The paper considers the evident problem of terminological variance in the names of medieval fortification systems of Kamianets-Podilsky. The constructions in question may be roughly divided into two types. The first are those built on fiscal costs and aimed at protecting from the enemy attacks from other countries, which in contemporary terminology are called “military bases (objects)”. The others are castles built by regional feudalists and magnates for the purposes of their personal safety and image. Podillia has been within the sphere of political interests of several states since early Middle Ages due to its geographical position. This factor of foreign attack served a powerful impulse to build and transform fortifications constructions in the region. Kamianets-Podilsky as a regional centre can boast of a mighty fortification complex based on the natural cape. This architectural monument has become a symbol of the town and reflected on the town's coat of arms. It is a tourist brand, a media sign, a widely used token. The town itself is most often associated with this military construction. But there has been a tendency among the present day historians and ethnographers to freely violate the use of the terms: some adhere to “fortress”, the others follow the fashion to call it a “castle”, there are double-names like “fortress-castle” etc. The terminological mess should be corrected and theoretically grounded which constituted the object of the present paper.*

Methodology. The author uses contemporary scholarly and methodological inventory to provide the objective and unbiased vista of treating the problem. Initially, the semantic analysis of such concepts as 'castle' and 'fortress' is carried out. Due to the method of historic retrospective, the application of the terms is followed in the documents, media, literature. The chronology of the terms usage demonstrates the approaches towards the terms choice and the reasons of terminological preferences.

Results and discussion. The semantic analysis of dictionary definitions and those from other reference sources suggests the difference between the meanings of the lexemes used to nominate the ancient fortification construction in Kamianets-Podilsky. It proves that the semantic dominant of the lexeme 'castle' is the place of a feudalist's dwelling. If applied to the object in question, there were some periods and episodes in its history when 'Kamianets-Podilsky's castle' performed administrative, fortification functions and that of dwelling, but this term cannot stand for the whole history of the investigated object.

The term 'fortress' stands for a fortified construction stationary buildings, regular garrison, supplies of provision and weapons, meant to combat a long-term besiegement and a circular defence. This definition can be found in popular fiction, reference editions, dictionaries and special fortification literature. All the analyzed meanings of the term 'fortress' contain the semantics of a particularly military object with distinct infrastructure where according to the military needs there may be a residence or dwelling of the authorities. Such characteristics are appropriate to Khotyn's, Akkerman's and Kamianets-Podilsky's fortresses.

Conclusions. In the author's opinion, the free usage of the terms 'castle' and 'fortress' is highly subjective and does not bear any theoretically grounded motivation. The fortification construction in Kamianets-Podilsky used to perform definite functions according to its original purpose and throughout its history and deserves to be adequately nominated.

Key words: cultural heritage, Kamianets-Podilsky, architectural monuments, fortification constructions, fortress, castle, kronwerk.

Для сучасних українців об'єкти культурної спадщини, що стали мовчазними свідками багатовікової історії нашого народу та втіленням його духовної й матеріальної культури, зараз відіграють важливу соціально-політичну роль у стремліннях активізації історичної пам'яті й патріотичного виховання. Вони є матеріальним базисом пізнання минувшини, дають можливість детального відтворення (реконструювання) основних засад цивільного і військового життя середньовічного соціуму. Пам'ятки культурної спадщини стали об'єктами поглиблених досліджень, і, відповідно, нових знань, що породжують наукові теорії й гіпотези, своєю чергою здійснюючи вплив на свідомість суспільства, формуючи його культурний світогляд, розвиваючи та зміцнюючи почуття національної гідності та ідентичності. Тому одним з найактуальніших завдань незалежної України має стати повсякденна турбота про збереження й повноцінне використання історичних пам'яток. Відомо, що у багатій історико-архітектурній спадщині України значне місце посідають пам'ятки оборонної архітектури, як то замки, фортеці, укріплення міст і містечок, оборонні храми. Протягом багатьох століть такі споруди слугували важливим чинником в оборонних концепціях побудови середньовічних міст. Чим сучаснішими й ефективнішими були фортифікаційні ук-

ріплення, тим більше шансів мало місто встояти проти облоги ворогів. Споруди винятково оборонного призначення, які ми відносимо до пам'яток міліарного будівництва, можна умовно поділити на два типи: ті, які зводилися на казенні кошти для захисту від нападів держав-ворогів, у сучасній термінології – «військові бази (міліарні об'єкти)», та зведені зусиллями регіональних феодалів і магнатів задля власної безпеки та іміджу – замки.

З епохи раннього Середньовіччя до Нового часу Поділля перебувало у полі геополітичних інтересів низки держав. Родючі чорноземи, жваві торговельні шляхи, багаті міста стали об'єктом загарбницької політики Речі Посполитої, Оттоманської Порти та Російської імперії. Чинник постійної зовнішньої загрози став потужним імпульсом для періодичного еволюціонування та вдосконалення оборонних споруд краю. Тому на місці давніх дерев'яно-земляних укріплень часів Київської Русі, Галицько-Волинської держави з'являються міцні кам'яні укріплення фортець, династичних замків і садиб. Не став винятком і регіональний центр краю – Кам'янець з його дужим фортифікаційним комплексом, базисним елементом якого було укріплення на природному мисі. Вистоявши під впливом часу, вони з другої половини ХХ ст., крім пам'яток архітектури державного значення,

поступово набувають статусу символу Кам'янця-Подільського. Їх зображено на радянському гербі міста, а з початку ХХІ ст. – це вже туристичний бренд, заставка у медіа ресурсах, обрис якого активно використовують різноманітні організації, фірми й установи¹. У багатьох українців та іноземних гостей «Перлина надСмотричем» стала асоціюватися саме з цією міліарною спорудою, перетвореною зусиллями кількох поколінь працівників в один із найцікавіших музеїв України.

Однак, поступово серед істориків та краєзнавців з'явилося вільне потрактування назви міліарного об'єкту: одні схиляються до терміну «фортеця», інші останнім часом використовують моднулексему «замок». Нерідко їх можна побачити разом у статтях, замітках, оголошеннях: в одному реченні «фортеця», в сусідньому абзаці – вже «замок», хоча йдеться про той самий об'єкт. Дорожні й туристичні вказівники, встановлені у центрі Кам'янця-Подільського та на території

Старого міста, також вказують шлях до «фортеці-замку». Такий стан речей вводить в оману не тільки молодих науковців, краєзнавців, освітян, а й мешканців Кам'янця-Подільського та гостей. Зокрема, туристи часто не можуть зрозуміти, що саме вони приїхали оглянути, чому в путівниках, на вказівниках, вивісках, інтернет-ресурсах використовуються різні терміни. Тому виникає питання: що, врешті-решт, там насправді височить і є символом старовинного міста?

З метою об'єктивного висвітлення точки зору автора на проблему ми вважаємо за доцільне використати сучасний науково-методологічний інструментарій. Дотримуючись принципів історизму, об'єктивності та системності, прагнемо обґрунтувати власне теоретичне бачення топонімічної проблеми. Відомо, що наукові принципи втілюються через низку методів, використання яких зумовлено метою, завданнями, джерельною базою й чинною методологічною основою соціально-гуманітарного пізнання. У нашому випадку доцільно скористатися низкою спеціальних наукових методів: проблемно-хронологічним, історико-порівняльним, хронологічним та ретроспективним. Використання й органічне поєднання теоретико-методологічного комплексу є запорукою успішного вирішення поставленого наукового завдання.

Насамперед слід окреслити поняття «замок» і «фортеця» з теоретичної точки зору.

ЗАМОК. Звернувшись до енциклопедичних видань, знаходимо його тлумачення. Наприклад, у виданнях часів Російської імперії: «Енциклопедія воєнних і морських наук» за редакцією Г. Леєра: «Замок – це кам'яна чи дерев'яна споруда, побудована для оборони, яка служила помешканням і сховищем для незалежних феодалських власників»². «Військова енциклопедія» за редакцією К. Величка: «Замок – укріплене житло середньовічних феодалів»³. Видання ХХ ст.: «Українська Загальна Енциклопедія» за редакцією І. Раковського: «Замок у середньовіччі – укріплене місце і помешкання феодалського пана. [...] з дру-

¹ Савчук Ю.К. Герб Кам'янця-Подільського як джерело вивчення соціальної, економічної та політичної історії міста // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: наук. зб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський пединститут, 1992. С. 225-227.

² Энциклопедия военных и морских наук: Том III / под ред. Г.А. Леера. С-Петербург : тип. В. Безобразова и К., 1889. С. 218.

³ Военная энциклопедия. Том X. / под.ред. К. И. Величко. Санкт-Петербург:Тип.тов-ва. И. Д. Сытина, 1912. С. 448-449.

гої половини XIV ст. до кінця XVII ст. ставили собі муровані замки заможні пани як для оборони, так й для угоди своєї писі»⁴. «Радянська енциклопедія історії України» трактує так: «укріплене житло феодала [...] головною спорудою якого був князівський палац»⁵. Очевидно, що ключовим словосполученням є «житло феодала» з певною господарською інфраструктурою цивільного призначення. До цієї категорії слід віднести Олеський, Золочівський, Підгорецький, Жовківський замки на Галичині, замок Паланок на Закарпатті, замок князів Острозьких і Дубненський на Волині, Меджибізький на Поділлі. Такі визначення дозволяють припустити, що у певних конфігураціях (етапах будівництва) та окремих періодах свого існування (XIV–XVI ст.) «Кам'янецький замок» виконував певні адміністративні, житлової оборонні функції, але на нашу думку цей термін не варто поширювати на всю історію досліджуваної конструкції.⁶

ФОРТЕЦЯ. Термін «Фортеця» (від італійського *Fortezza*) або твердиня – укріплена фортифікаційна споруда з капітальними спорудами, постійним гарнізоном, великим запасом провіанту та озброєння; призначена для протидії довготривалій облозі та перебування у круговій обороні. Таке формулювання ми знаходимо в сучасній популярній літературі⁷. Більш точно визначення терміну «фортеця» міститься не тільки в енциклопедичних виданнях, а й спеціальній літературі з питань історії фортифікації. Наприклад, у працях російських генералів XIX ст. Ф. Ласковського

і Ц. Кюї знаходимо визначення: «Фортеця важливий у стратегічному плані пункт (місто) з постійним гарнізоном, озброєнням, запасами і управлінням, підготовлений фортифікаційними спорудами до тривалої оборони в умовах облоги»⁸. У «Військовій енциклопедії» за редакцією К. Величка зазначено: «Кам'янець [...] з 1793 по 1812 роки російська прикордонна фортеця [...], з 1796 року зарахована до штатних фортець у якості опорного пункту на південно-західному кордоні»⁹. Радянські військові теоретики В. Яковлев та В. Шперк дотримуються такого визначення: «[...] укріплена позиція довготривалого характеру, що обороняє стратегічний пункт [...]»¹⁰. В «Українській загальній енциклопедії» є схоже тлумачення: «Фортеця – це воєнна будівля, що має за мету замкнути ворогові доступ до якогось важливого місця»¹¹. У «Слов'янській енциклопедії» за редакцією В. Богуславського зазначено, що «Фортеця є стратегічним пунктом, який укріплений засобами довготривалої фортифікації, та має постійний гарнізон, озброєння, запаси і керівництво»¹². Прикметно, що у досить схожих визначеннях лексеми «фортеця» йдеться про суто військово-оборонний об'єкт з чіткою інфраструктурою і функціями, що у більшості випадків виключає розташування у ньому великої резиденції чи житла поважних осіб. До такого типу споруд варто віднести Хотинську, Аккерманську та Кам'янець-Подільську фортеці.

Не менш важливим є бачення статусу кам'янецької фортифікаційної споруди відомими

⁴ Українська Загальна Енциклопедія. Книга знання. В 3-х томах / під ред. І. Раковського. Т. 2: З-Р. Львів-Станіславів-Коломия : Рідна школа. 1930. С. 21-22.

⁵ Радянська енциклопедія історії України. Том 2 / ред. кол.: А. Д. Скаба (відп. ред.), Б. М. Бабій, С. М. Бібіков та ін. АН УРСР. Київ : гол. ред. Укр. рад. енциклопедії, 1970. С. 182.

⁶ Енциклопедія історії України: Т. 4 / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка. 2007. С. 56-57.

⁷ Трубчанінов С.В. Країна замків і фортець. 2-е вид., доп. і перер. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. 56 с.

⁸ Ласковський Ф.Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России, ч. 1, С.-Петербург : в тип. Императорской академии наук. 1861. С. 540.; Кюи Ц.А. Краткий исторический очерк долговременной фортификации. 3 изд. С.-Петербург : 1897. С. 257.

⁹ Военная энциклопедия. Т. XII / под ред. К.И. Величко. С.-Петербург: тип т-ва И. Д. Сытина, 1913. С. 325.

¹⁰ Яковлев В.В. Эволюция долговременной фортификации. Москва : Госвоениздат. 1931. С. 88; Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. Москва : изд. Военно-инж. акад. им. В.В. Куйбышева, 1946. С. 155.

¹¹ Українська Загальна Енциклопедія. Книга знання. В 3-х томах / під ред. І. Раковського. Т. 3: С-Я. Львів-Станіславів-Коломия : Рідна школа. 1933. С. 252.

¹² Славянская энциклопедия. Киевская Русь–Московия: в 2 т. Т. 1. А-М // авт.-сост. В.В. Богуславский. Москва :Олма-Пресс, 2001. С. 614.

істориками, дослідниками Поділля XIX–XX ст. Географічне розташування м. Кам'янець-Подільського наприкінці XVIII– на початку XIX ст. передбачало його використання росіянами передусім як важливого стратегічного військового об'єкта, і тільки згодом – як адміністративного центру¹³. «Територія Подільського воєводства була частково приєднана до Ізяславської та Брацлавської губерній [...] Кам'янець залишився тільки фортецею» – писав В. Гульдман¹⁴. «Столиця Поділля Кам'янець залишилася тільки фортецею,» – констатував відомий історик Поділля, краєзнавець Е. Сіцинський¹⁵. Варто зазначити, що автори, з опорою на офіційні документи, мали на увазі саме фортецю як міліарний об'єкт, а не усі укріплення міста. Олександр Прусевич у 1904 р. опублікував статтю у «Подільських епархіальних відомостях» – «Історичний нарис укріплень м. Кам'янець-Подільського», в якій детально описав фортифікаційні споруди та розглянув питання їх ефективного використання армійськими підрозділами¹⁶. У 1915 р. виходить його книга «Kamieniec Podolski. Szkichistoriguszny», у якій він дає власну оцінку подіям 1793 року і використовує термін «фортеця»¹⁷.

З середини XX ст. спостерігаємо широкий вжиток цього терміну як серед науковців, так і в мовній практиці. Наприклад, в історико-архітектурному нарисі видання 1968 р. за авторства відомих краєзнавців Є. Пламеницької, І. Вінокура, Г. Хотюна та І. Медведовського зустрічаємо тільки термін «фортеця»¹⁸. У путівниках, що побачили світ у 1970 і 1982 рр. за авторства колективів дослідників Ю. Бейдера, І. Гарнаги, В. Олійника,

Г. Хотюна, С. Дзюби, Л. Кучугури, Н. Козлова, О. Лясоти, Г. Руденка знаходимо визначення «Старафортеця XIII–XVIII ст.»¹⁹.

Крім того, за спогадами старожилів, з кінця 50-х до початку 80-х рр. XX ст. крім офіційного найменування об'єкту «Стара фортеця», серед кам'янчан була поширена інша її назва – «Турецька фортеця», а чимало з них вірили легендам, що її побудували саме турки у XVII ст., але ніхто не називав її «Турецьким замком». Одіозному радянському письменнику В. Беляєву теж не спало на думку назвати одну зі своїх повістей відомої трилогії «Старий замок» – замість «Стара фортеця»²⁰. Це ще одне підтвердження відсутності використання мешканцями міста топоніма «замок», коли мова йшла про фортецю.

Втім, незважаючи на енциклопедичне й наукове підґрунтя встановлення ознак, а відповідно й статусу об'єкта, сучасні інтерпретації мають самостійницький характер на рівні суб'єктивних уподобань та уявлень. З початку 2000-х рр. все частіше у працях подільських істориків і краєзнавців можна зустріти позначення досліджуваного об'єкту обома номінаціями. Наприклад, в популярному історичному нарисі О. Завальнюка й О. Комарницького на сторінках 10-й і 21-й під фотографічними зображеннями зазначено – «Стара фортеця», а в тексті на сторінках 20-21-й стосовно того самого об'єкта в той самий історичний період використано термін «Старий замок»²¹. Подібна термінологічна еквілібристика проглядається у «Топонімічному словнику Кам'янець-Подільського» за авторства В. Прокочукай І. Старенького, де один і той самий

¹³ Скрипник А.Ю. Кам'янець-Подільський як військово-адміністративний центр наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // ІV міжн. наук-практ. конф. «Кам'янець-Подільський в контексті українсько-європейських зв'язків» (17–18 травня 2012 р.). Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. І. Огієнка. 2012. С. 53-55.

¹⁴ Гульдман В. Памятники старины в Подоли (Материалы к составлению археологической карты Подольской губернии). Каменец-Подольский. изд. Подольского губернского статистического комитета, 1901. С. 201.

¹⁵ Сицинский Е. Город Каменец-Подольский – историческое описание. Киев : Тип. Кульженко. 1895. С. 69.

¹⁶ Прусевич А. Исторический очерк укреплений г. Каменец-Подольского // ПЕВ. 1904. № 17. С. 4.

¹⁷ Prusiewicz A. Kamieniec-Podolski. / Skichistoryczny. Kijow-Warszawa, 1915. Naklad Ksiegami Leona Idzikowskiego. S. 43.

¹⁸ Кам'янець-Подільський. Історико-архітектурний нарис / авт. тексту: Є. Пламеницька, І. Вінокур, Г. Хотюн, І. Медведовський. Київ : Будівельник. 1968. С. 17.

¹⁹ Кам'янець-Подільський. Путівник / авт. тексту: Ю. Бейдер, І. Гарнага, В. Олійник, Г. Хотюн. Львів : Каменяр. 1970. С. 21-22; Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник. Путівник / авт. тексту: С. Дзюба, Л. Кучугура, Н. Козлова та ін. Львів : Каменяр. 1982. С. 4–6.

²⁰ Беляев В. Старая крепость. Москва : Советский писатель. 1954 г. 836 с.

²¹ Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський : історико-популярний нарис. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА. 2001. С. 10; 20–21.

об'єкт довільно позначається як лексемою «фортеця», так і «замок».²²

Цікава ситуація спостерігається на офіційних веб-ресурсах установ, покликаних вивчати і зберігати пам'ятки оборонної архітектури. Зокрема, на офіційній сторінці Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника тотально використовується термін «Замок», ще й пишеться з великої літери²³. Якщо в музеї панує «замкоманія», то на сайті НІАЗ «Кам'янець» у розділі «Перелік пам'яток архітектури і містобудування» досліджуваний об'єкт національного значення за № 730 маснеймовірну назву – «Стара фортеця (Замок старий), 14-17 ст. ст. (12-19 ст. ст.)», а під номером 730/1 вищезгаданий замок має «мури фортеці».²⁴

Виникає питання щодо паралельного існування таких назв, як «Підзамче» та «Замковий міст» (Турецький міст) у безпосередній близькості від фортеці. На нашу думку причина полягає в тому, що довгий час укріплення на місці біля західної частини міста мали статус військового об'єкта, а перебування цивільних осіб під його стінами без поважної причини нерідко каралося на смерть через підозри у шпигунстві. Ймовірно, поступово в мешканців утворилися певні асоціації об'єкта з чимось міцним і зачиненим на замок. Або через відсутність у мовному вжитку місцевого населення італійського слова «fortezza» чи його незнання воно підміню-

валося більш звичним і традиційним – «замок». Потрібно також враховувати психологічні особливості людей та певний консерватизм стосовно нових назв і термінів. Наприклад, із набуттям незалежності України частина вулиць і площ Старого міста і Нового плану Кам'янця-Подільського ще у 1991 році змінила свої назви, але й досі хтось продовжує користуватися старими радянськими найменуваннями. Недавній закон про декомунізацію майже не залишив старих назв у місті, але мешканцям потрібен час для адаптації до нових, і тому на рівні підсвідомості і звички виголошуються формально відсутні топонімічні назви. Логічно припустити що подібна ситуація могла існувати й у далеких XV-XVIII ст.

КРОНВЕРК. Якщо Стара частина Кам'янецької фортеці, зважаючи на її стан, статус і функції в період Київської Русі, Галицько-Волинської держави та Великого Князівства Литовського може бути об'єктом науково-топонімічної дискусії, то так званий «Новий замок», тобто Нова частина, а насправді, відповідно до своєї конструкції і конфігурації, – Кронверк, не витримує наукової критики щодо надання йому вище зазначеного терміну «замок».

Звертаючись до міліарних довідкових джерел, зустрічаємо таке загальне визначення: «Кронверк (нім. *Kronwerk*; від нім. *Krone* – корона + нім. *Werk* – будова) – короновидне укріп-

²² Прокопчук В.С., Старенький І.О. Топонімічний словник Кам'янця-Подільського. Кам'янець-Подільський : вид. ПП Зволейко Д.Г., 2014. С. 60–61; 110–111.

²³ Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Об'єкти. URL: <http://muzeum.in.ua/obkti/ob%D1%94kt-1.html>. (дата звернення: 29.08.2018 р.).

²⁴ НІАЗ «Кам'янець». Перелік пам'яток архітектури і містобудування. URL: http://niazkamenec.org.ua/info/perelik_pamyatok.shtml. (дата звернення: 29.08.2018).

лення, зовнішнє укріплення фортеці, що служило для посилення фортечного фронту. Кронверк складався з одного бастиону і двох напівбастионів, які надавали йому вигляд корони»²⁵.

Відомо, що кронверки були винайдені італійським військовим інженером Франческо де Маркі, а їхнє широке використання почалося із Нідерландів. Особливо популярним будівництвом «рогачів» було у XVI-XVIII століттях. Часто подібні укріплення будувалося біля основних фортечних стін. Вони використовувалися для розширення укріпленого району в певному напрямі, для захисту окремих позицій, головних укріплень та мостів і в'їзних брам²⁶. У російських військових енциклопедіях видання початку XX ст. такі укріплення відносять до категорії «Допоміжних споруд» (рос. Вспомогательные постройки), кронверки і горнверки потрактовують як допоміжні елементи основних фортифікаційних конфігурацій. Їх детальний опис військовими інженерами та функціональне призначення зовсім не відповідає ознакам таких укріплень, як класичні замки²⁷. Укріплення Кам'янця на Смотричі не стали винятком, і впродовж 1617-1621 років, за дорученням польського короля Зигмунта III (Вази), військовий інженер Теодор (Теофіл) Шомберг з найуразливішого західного боку кам'янецької фортеці побудував нове кам'яно-земляне

укріплення бастионного типу, яке отримало назву «Кронверк» (горнверк). За своєю конфігурацією, параметрами та розмірами він повністю відповідав стандартам подібних європейських споруд. Метою його будівництва було, по-перше, розширення розмірів фортеці для збільшення кількості гарнізону і озброєння; по-друге, захист морально застарілої Старої частини.

Отже, згідно з фортифікаційною термінологією, споруда у Кам'янці-Подільському, названа «Новою фортецею» чи тим більше «Новим замком», насправді має власну назву через своє чітке призначення у якості одного з елементів середньовічного оборонного комплексу міста. Свідоме чи несвідоме незнання чи нехтування науковцями і краєзнавцями сталих термінологічних понять призвело до їх нівелювання та поширення випадкових чи вибіркового назв, які зараз наполегливо претендують на офіційний статус.

Багатовекторне вивчення українськими дослідниками історичного минулого Поділля і древнього міста Кам'янця-Подільського триває. Завдяки спільним зусиллям археологів, науковців та краєзнавців ми кожного року отримуємо нові цікаві і цінні відомості про ті далекі часи. На базі навчальних закладів та музейних установ проводяться міжнародні і всеукраїнські конференції та круглі столи, видаються наукові збірники і журнали. Далеко не останнє місце у цій роботі займає топоніміка. Правильні та науково обґрунтовані назви населених пунктів, оборонних споруд, фрагментів місцевості є запорукою подальших успішних історичних розвідок.

Наразі ж свідоме чи несвідоме незнання чи нехтування науковцями і краєзнавцями сталих термінологічних понять призвело до їх нівелювання та поширення випадкових чи вибіркового назв, які наполегливо претендують на офіційний статус. У нашому випадку навколо об'єкта дослідження панує топонімічна плутанина і роздвоєння, яке ускладнює оперування поняттями у рамках наукового поля. На нашу думку,

²⁵ Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / под ред. С.Н. Южакова. Одиннадцатый том. Киты-Ландана. Санкт-Петербург: Книгоиздательское т-во Просвещение, 1903. С. 583.

²⁶ Веремеев Ю. Крепости бастионного типа XVI-XIX вв. Часть 1 // URL: <http://army.armor.kiev.ua/fort/krepost-bastion.php>. (дата звернення: 28.02.2019 р.).

²⁷ Военная энциклопедия. Том VII. Воинская честь-Гимнастика военная / под.ред. К.И. Величко. Санкт-Петербург: Тип. тов-ва И.Д. Сытина, 1912. С. 85–86.

така ситуація неприпустима. Ми маємо нарешті чітко на офіційному рівні дати визначення оборонно-фортифікаційної споруди, що знаходиться у місті Кам'янці-Подільському, усунути розбіжності шляхом наукового підходу з використанням сучасного методологічного інструментарію, а за потреби – й конструктивної наукової дискусії. Для цього необхідно ініціювати скликання наукового форуму за участю фахівців з інститутів НАН України, дослідників історії

Поділля, членів НСКУ та представників громадськості, де: по-перше більш точно визначити усі етапи будівництва мілітарних об'єктів; по-друге, окреслити і науково обґрунтувати статус (фортеця – замок) споруди у певних хронологічних періодах; по-третє, упорядкувати зовнішні інформаційно-туристичні носії. Запорукою успішного вирішення проблеми є наявність потужного наукового потенціалу сучасної української історичної науки.

References

- Beliaev, V. (1954). *Staraia krepost. Moskva : Sovetskiy pysatel.* [in Russian]
- Veremeev Yu. (n. d.) *Kreposti bastionnoho tipa XVI-XIX vv. Chast 1 // URL: <http://army.armor.kiev.ua/fort/krepost-bastion.php>.* (data zvernennia: 28.02.2019 r.). [in Russian]
- Huldman, V. (1901). *Pamiatnikistariny v Podoli (Materyaly k sostavleniyu arkheolohycheskoi karty Podolskoi hubernyy). Kamenets-Podolskiy. yzd. Podolskoho hubernskoho statistycheskoho komiteta,* [in Russian]
- Iakovlev V. V. (1931) *Evolutsiia dolhovremennoi fortifikatsii. Moskva : Hosvoenizdat.* [in Russian]
- KiuyTs, A. (1897). *Kratkyi istorycheskyi ocherk dolhovremennoi fortifikatsii. 3 izd. SPeterburh.* [in Russian]
- Laskovskiy, F.F. (1861). *Materyaly dlia istorii inzhenernoho iskusstva v Rossii, ch. 1, SPeterburh : v tip. Imperatorskoi akademii nauk.* [in Russian]
- Prokopchuk, V.S., Starenkiy I.O. (2014). *Toponimichniy slovnyk Kamiansia-Podilskoho. Kamianets-Podilskiy : vid. PP Zvoleiko D.H.* [in Ukrainian]
- Prusevych, A. (1904, № 17). *Istoricheskyi ocherk ukreplenyh. Kamenets-Podolskoho // PEV.* [in Russian]
- Prusiewicz, A. (1915). *Kamieniec-Podolski. / Skich istoryczny. Kijow-Warszawa, Naklad KsiegamiLeonaIdzikowskiego.* [in Polish]
- Savchuk Yu, K. (1992). *Herb Kamiansia-Podilskohoy ak dzherelo vuvchenni asotsialnoi, ekonomichnoitalitychnoiistoriimista // Problemy etnohrafii, folkloru i sotsialnoiheohrafii Podillia: nauk. zb. Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podilskiyepedinstytut,* [inUkrainian]
- Shperk, V. F. (1946). *Fortifikatsyonnyi slovar. Moskva : izd. Voенno-inzh. akad. im. V. V. Kuibysheva,* [in Russian]
- Sitsynskiy, E. (1895). *HorodKamenets-Podolskiy – istoricheskoeopisanie. Kiev : Tip. Kulzhenko.* [in-Russian]
- Skrypnyk, A.Yu. (2012). *Kamianets-Podilskiy yak viiskovo-administratyvnyi tsentr naprykintsi XVIII – napochatku XIX st. // IV mizhn. nauk-prakt. konf. «Kamianets-Podilskiy v konteksti ukrainsko-evropeiskykh zviazkiv». Kamianets-Podilskiy: K-PNU im. I. Ohienka.* [inUkrainian]
- Trubchaninov, S. V. (2007). *Krainazamkiv i fortets. 2-e vydannia, dop. i perer. Kamianets-Podilskiy: Oium.* [inUkrainian]
- Zavalniuk O.M., Komarnytskyi O.B. (2001) *Kamianets-Podilskiy : istoryko-populiarnyi narys. Kamianets-Podilskiy : Abetka-NOVA. 120 s.* [in Ukrainian]